

A kapcsolati tőke felértékelődése a kései szocializmus politikai mezőjében*

A politika kapcsolatorientáltságának bizonyítására sok szót vesztegetni nem érdemes. Nem politikus az, aki nem képes kapcsolatainak (és barátai, ellenfelei és üzlettársai kapcsolatainak) értékét felbecsülni, továbbá megítélni, hogy egy adott cél érdekében mely kapcsolatát milyen módon kell és lehet (illetve nem szabad vagy nem lehet) felhasználni, valamint hogy egy adott kapcsolatban egy adott pillanatban hogyan áll a kapott és adott szívességek egyenlege (vajon ezt a kapcsolatban társa is így látja-e vagy sem, és ha nem, akkor hogyan), kiknek milyen kapcsolataira tekintettel kit kell (és kit tilos) megkeresni, vagy hogy milyen kapcsolatokon keresztül lehet mozgósítani (vagy lebénítani) egy másik kapcsolatot.

A politizálás során még inkább felértékelődik a kapcsolati tőke értéke, ha feltételezhető, hogy a politikacsínálás legális keretek között nem végezhető (vagy nem elég hatékonyan végezhető). Ilyen körülmények között az a politikus, akinek a többiekénél nagyobb a kapcsolati tőkéje, illetve aki meglévő kapcsolati tőkéjét jobban tudja hasznosítani, különösen előnyös helyzetben van.

Ennek belátására a legjobb talán két gazdasági rendszer összevetése lehet. Az egyikben nincs, a másikban nagy az informális gazdaság. Közhely, hogy a joggal körülbástyázott tranzakciók által dominált, informális gazdaságtól mentes piacgazdaság jogkövetésben gyakorlott és érdekelt szereplői között is fontos a kapcsolati tőke. Ám ezekben a gazdaságokban mégsem beszélhetünk arról, hogy minden szereplő minden helyzetben legelőször azon töri a fejét, hogy kihez forduljon, ha előnyt akar szerezni egy gazdasági ügyletben, vagy legalábbis szavatoltatni akarja az üzlet sikerét. Ugyanakkor az informális gazdaságban – mivel nem létezik a jog védelme, és köztudott, hogy csak a megfelelő kapcsolatok garantálják az üzlet sikerét – minden szereplő elsősorban kapcsolati tőkéjébe ruház be, ezt ápolja, gondozza, fejleszti. Ettől és csak ettől remél megbízható és gyors információt, védelmet és kedvezőbb feltételeket.

Csizmadia (2003b) alapján ehhez még hozzátehetjük, hogy a politikai folyamatok megértésében is hasznos, ha az elemzés nem csupán a formális kormányzati, pártpolitikai szerkezetekre koncentrál, hanem azok belső informális folyamataira is, illetve azokra a „politikai hálózatokra”, amelyek sokféle formában átszövik a politikai mezőt, és túl is terjednek rajta. Az ő példája szerint 1990-ben az embrionális állapotban lévő ellenzék

* Új változat. Eredetileg megjelent: Aczélhálóban. *Szociológiai Szemle*, 2001., 3. sz., 64-77. o.

sikerében szerepet játszott gyenge kötéseik kiterjedt hálózata, amivel szemben az MSZMP egy hatalmas, de haszontalan monolit szervezetet és túlszelektált, belső csatározásokkal lefoglalt értelmiségi klikkeket tudott csak felvonultatni.

Ebben az írásban először azt állítjuk, hogy

- a magyar gulyásszocializmus esetében a politika kapcsolatorientáltságának igen kedvező közeget jelentett a hatvanas években beinduló konszenzuskereséses politizálás,
- a kora-kádári politikai közeg meghatározó elemei (megegyezésre törekvés, szelektív megbocsátás, a politikai legitimáció elérésének eliteken és egyes fontos személyeken keresztüli vágya, valamint a kibontakozó második gazdaság kapcsolati tőkében intenzív voltának le- és felszivárgása) ezen „természetes” állapoton felül is kedveztek a kapcsolati tőke kezelésére specializálódó politikai kultúra kikristályosodásának,
- a rendszerváltást közvetlenül megelőző politikai élet kapcsolatorientált voltában szerepet játszott a „véletlen” (vagy a dialektikus materializmus szellemében „történelmi szükségszerűség”), ami nem más, mint az útfüggés elméletének azon eleme, hogy egy kapcsolatorientált és a kapcsolatkezelés művelésében profi egyén (Aczél György) került hatalomra.

Az aczéli háló genezise

Révész (1997) jellemzését véve alapul Aczél már a kezdetektől kapcsolatorientált személyiség lehetett. Legyen a közeg kávéház, illegális kommunista vagy cionista szervezkedés, vagy a Kádárral megosztott börtöncella, Aczél hiúsága, szereteténysége, figyelmessége, extrovertáltsága, a társalgás és a társaság szeretete, sármórsége, a másra figyelés képessége, kritikátűrő-képessége, műveltsége, sznobizmusa minden helyzetben biztosította számára, hogy kapcsolatorientáltsága szociotechnikusi teljesítmények formájában érvényesülhessen. Hogy ez a kézsége nem maradt ismeretlen a pártban sem, azt már egy korai küldetése, a Zempléni párt helyzetének megerősítése is jelzi:

„Aczél a szorosan személyhez kötött, a negatív és pozitív ösztönzéseket kombináló, a társasági életbe beleszótt politizálási gyakorlatát nem a fővárosi értelmiség közegében, hanem az országvégi hegyek között alakította ki: »a pártközi értekezleteken kívül, ahol a megbízottság tekintélyt szerzett, rámentünk az egyenként való összejövetelre más pártok vezetőivel. Felhasználjuk a SzDP és a Kisgazdap. vezetők kompromittáltságát és karriervágyát. ... Ugyanakkor bizonyos apró szívességeket is teszünk, amivel szintén lekötözzük magunk mellé a pártok vezetőit. A célunk az volt, hogy a tárgyi tudása miatt

tiszteljék a m.b.-ot, szívélyessége miatt szeressék, s a múltjuk ismerete miatt féljenek tőle a reakciósook«.” (Révész, 1997, 27. o., hivatkozás a Politikatörténeti Intézet Levéltára, 274. fond, 16. cs./242, ő. e.-re.)

Ám az aczéli személyiségben rejlő kapcsolati művész hatása nem vált volna országos hatásúvá, ha Kádár fel nem ismeri Aczél kapcsolati tőkési képességeinek hasznosságát, és nem látja jónak (vagy jobb híján elkerülhetetlennek) a forradalom utáni konszolidálódás elején felhasználni Aczél ezen kézségét. Kádár valószínűleg tudta, hogy nem nagyon jó a személyes kapcsolatok ápolásában: „Kádár politikai magatartását, megközelíthetőségét, személyes kapcsolatrendszerét erőteljesen befolyásolta a befelé fordulása, az elzárkózásra való hajlama” (Aczél 1999, 111–112. o.).

Politikai játszmák, a frakciózástól való pártszerű ellenézés, a patrónusi szereptől való puritán irtózás is elősegíthette Kádár tartózkodását a személyes kapcsolatok „használatától”¹. Ismert például az anekdota, mely szerint egy politikai bizottságbeli vád miatt – hogy a Kádárnál folyó ultipartikon (melyen Aczélon kívül Major Tamás és egy KB osztályvezető vett még részt), politikai döntések születnek – Kádár lefújta a kártyapartit. Mi több, „1962-ben Marosán György híres beadványában szintén megtámadta baráti kapcsolatait. Ezzel mintegy beletaszították a magányba, hiszen Kádár tudta, bárkivel beszél, abból pletyka lehet, vagy olyan látszat keletkezhet, amit ő nem akar.” (Aczél 1999, 112. o.) Ebbe az irányba hatott Kádár jól fejlett gyanakvása is:

„úgy élt, mintha állandóan lehallgatókészülékek lennének a környezetében... Viszonya munkatársaihoz, beosztottjaihoz mindig nagyon udvarias, korrekt volt, érzelmeit nem adta ki. Titkárnőjét évtizedeken keresztül elvtársnőnek hívta, ... nem hiszem, hogy pertut ivott volna 56 után bárkivel is.” (Aczél 1999, 116 o.)

Mindez még inkább érvényes volt Kádár és az elit értelmiség viszonyában. Aczél beszámolója szerint Kádár gyanakvó volt az értelmiséggel szemben, és „az elit értelmiséggel... csak szövetséget tudott kötni, barátságot nem” (Aczél 1999, 115. o.).

Az Aczélban rejlő szociotechnikusi lehetőség kádári felismerése azt jelentette, hogy hatalmat adott Aczél kezébe, mintegy kapcsolatainak kezelőjévé avatta. Révész (1997) szerint tette (és tehette) ezt részben azért, mert Aczélt bizalmasának tekinthette (és egyben tudta, hogy más

¹ A kölcsönös gyanakvás mellett a „munkanarkózis” (Révész, 1999 83 old.) is magyarázza, hogy a korabeli pártelit kapcsolatrendszere miért szűkölt le a lehetséges minimumra. Ez a hivatalos és munkakapcsolatokat, illetve a legszűkebb családot jelentette. Feltételezhetjük tehát, hogy ebben a helyzetben nem Kádár, hanem Aczél volt a „deviáns”.

vezető – legkevésbé a moszkvaiak – nem nagyon bízik Aczélban), részben, mert Aczél nem (nagyon?) piszkolta be magát sem az ötvenes években, sem az ötvenhatos forradalomban. Mindezen előnyök mellett azonban abban, hogy Aczél „megkapta” az értelmiséget, szerepe volt annak, hogy Kádár felismerte Aczél kiváló kommunikációs képességét (valaha volt színészi ambícióinak maradványait?), és azt, hogy ebben, valamint műveltség terén Aczél messze meghaladta a korabeli élvonalbeli nómenklatúra színvonalát. Felhasználhatónak ítélhette továbbá Aczél eleve meglévő széles körű értelmiségi kapcsolatait. „Az értelmiség pacifikálása szempontjából legfontosabb személyiségek sorához másfél-két évtizedes barátság vagy közelebbi ismeretség fűzi Aczélt.” (Révész 1997, 75. o.)

A kádári és aczéli páros dramaturgiáját, aminek terméke az aczéli háló kivetése lett jól mutatja be a pszichológiai elemzés:

„Kádár János nem volt oly világfiasan könnyed (például sok nyelven egyforma rutinnal csevegő) színjátékos, mint Rákosi Mátyás (és persze a Ferenc József-i »felkent uralkodó« természetes magabiztosságával sem rendelkezhetett). Ő pártvezérként is maradt az, ami volt: egyszerű munkás. Ezért kellett neki egy olyan színész, aki mestere volt a politikai dramaturgia finom, szövevényes, leginkább az »alkotó értelmiséget« (is) behálózó játékainak. Ez a színész Aczél György volt.

... Aczél György egyik legeredményesebb és leginkább alkalmazott politikai taktikai játéka egy sajátos *szereptávolítási* manőver volt: a hatalom maszkját igyekezett levenni, s az így előbukkanó »magánemberi« (»baráti«, »megértő« stb.) arc mintegy magához próbálta édesgetni – természetesen a hatalom érdekében – a partnert. Maga Aczél György ezt a manővert a következőképpen racionalizálta:

»...az a vád, amit ellenem máig felhoznak, hogy fehér asztal mellett [intéztem az ügyeket], ez egy borzasztó egyszerű dologból született... én úgy éreztem, hogy a hatalom rekvizitumai nem teszik lehetővé egy tisztességes vitának a kialakulását köztém és mások közt, és kerestem a lehetőségét ezen kívül találkozni.« (Révész 1997, 146. o.)

„A játszma dramaturgiai sajátossága tehát az volt, hogy a hatalmi viszonyt egyszerre próbálta meg feloldani és érvényesíteni az informalításban. A hatalom rekvizitumai ugyanis akkor is jelen voltak, ha »nem voltak jelen« – csak másképpen. A mindennapi társas érintkezés stílusa – a modor – Aczél Györgynél is a politikai taktika része volt, de ennek végső célja nem a »le-«, hanem a »meg-« győzés volt – azzal a nem lényegtelen különbséggel a meggyőzés szokványos kommunikatív természetétől, hogy a partnerek viszonya csak látszólag volt mellérendelő. Ezt a látszatot viszont Aczél György legkülönbözőbb partnerei – noha többségük tisztában volt a »látszat«-jelleggel – elfogadták, sőt éppen ezen kommunikációs térben legitimálták a hatalmi »maszk« *láthatatlan* rekvizitumait is.

...Aczél György tehát igyekezett „arcot” adni a hatalom döntéseinek, de ettől még persze nem lehetett igazán tudni, hogy a saját döntéseire adta az arcát, vagy éppen ellenkezőleg: a hatalom fenyegető erejének pusztá megtestesítője volt. Ezért gyakran alkalmazta azt a játszmat, hogy saját döntéseit *önmaga fölé* utalta – illetve a személyesség nevében a láthatatlan magasabb döntéshozókkal, hatalmi kényszerekkel szembeni szolidaritást játszotta.”(Lányi 2000 250-1 old.)

A kapcsolati tőke alkalmazásában tehát Aczél olyan eszközt próbálhatott ki a sztálinizmustól való megszabaduláshoz, a szocializmus „emberarcúra” formálásához, amelyet magánéletében is szívesen alkalmazott, amelyben hitt, és amiben olyan jó volt, hogy a korabeli mezőnyben nem volt versenytársa. Nem véletlen természetesen, hogy a sztálini vasököl informalitásba, személyközpontúságba öltöztetett bársonyba vonására Aczél ekkor kapott engedélyt:

„ebben a resztalinizált politikai intézményrendszerben lesz a desztalinizáció releváns faktora Aczél sajátos kommunikációs képessége, sajátos politikai stílusa, a politikai vezetők között egyedülálló kapcsolatrendszere, mindenki másénál sokkal erősebben perszifikált politikai eszközrendszere.” (Révész 1997, 91–92. o.)

Ez a hatalmi technika teljesebbé válik ki (és kap az értelmiség-politikában egy időre teljhatalmat) az 1968-as reformok „altatása” idején.

„1967-re már mindenki számára ki kellett derülnie, hogy Aczél politikusi habitusának, módszertanának mik a sajátosságai... Akik ekkor a korábbiaknál sokkal nagyobb és a hetvenes évek elejéig egyre nagyobb hatalmat adtak a kezébe, azoknak... tudniuk kellett, hogy ezzel a személyközpontú..., az offenzív kegygazdálkodásra épülő politizálásnak adnak teret a szervezetközpontú, bürokratikus és a közvetlen erőszakra épülő politizálás helyett” (Révész 1997, 145–146. o.)

Aczél, noha „megbízása” csupán az értelmiség kiemelt személyiségeinek „megszelídítésére” és „elcsábítására” szolgált, feladatát messze meghaladó mértékben fejlesztette kapcsolati tőkét, hogy minden – és értelemszerűen egyre táguló körökben - számára fontosnak tűnő csoportot, személyt „megszerezzen” és megtartsa.

„Aczél a hatvanas évek közepe és a nyolcvanas évek eleje közötti időszak során valóban »gazdája« volt a kultúrának. Ez tetten érhető abban, hogy a fentebb taglalt közléspolitikai csatározásokon kívül is intenzív kapcsolatban állt a kultúra képviselőivel. Aczél gyakran folytatott fehér asztal mellett beszélgetéseket a szellemi élet olyan jeles képviselőivel is, mint Illyés Gyula, Németh László, Déry Tibor. Ezekre a találkozókra általában vacsorameghívások keretében került sor. Az Aczél-jelenségnek fontos alkotóeleme, hogy Aczél a kor vezető politikusainak viszonylatában példátlanul széles kör számára volt elérhető. A telefonszáma benne volt a nyilvános telefonkönyvben (egészen a '80-as évek közepéig, amikor elköltözött). Ez a széleskörű elérhetőség biztosította kegygazdálkodásának gyakorlati alapját. Révész Sándor csokorba szedte, hogy mi minden képezte ennek részét: autó (-szerzés, hivatali), vámelengedés, ingatlan: lakáskiutalás, építőanyag, telek, közművesítés jutányos áron, telefonkiutalás, egyetemi felvétel, tudományos fokozat, díjak, anyagi juttatások, útlevél, állás, előléptetés, publikálási és kiállítási lehetőség, kiemelt egészségügyi ellátás, sírhely.” (Révész Sándor 1997, 375. o.)

„Aczél felismerte azt, hogy mindenkinek van »gyenge pontja«, a legtöbbször esetében megtalálja azt a jóságot, amellyel személye és a rendszer irányába mutató jóindulatot tud vásárolni. »Aczél kultúrpolitikájának a lényege egy kereskedelmi középiskolás bizonyítvánnyal elsajátítható. Ez az adok-veszek szabálya... mondjuk Illyés Gyulát nem lehet megvenni 20 fillérért vagy külföldi utak engedélyezéséért, őt valószínűleg úgy lehet megnyerni, ha elhitetjük vele: ha kedves hozzánk, akkor többet tehet a külföldi magyarságért... Mindenki tudta – és Aczélnak ez nagy ambíciója is volt – hogy hozzá kell fordulni. Állítólag egyszer Déry Tibor fölhívta éjszaka teljesen dülten, hogy a szemben lévő fa tetején egy rekedt macska nyávog, és ez állatkínzás, és ő nem is tud aludni. Aczél intézkedjék, hogy vigyék le a macskát a fa tetejéről. Nem tudom, igaz-e vagy sem, de az egész értelmiség így működött.«” (Györffy 1989, idézi Vathi 2005)

A kapcsolati tőke a kultúrpolitika emberi tőkéjét is gazdagította. Részben, mert bevont olyanokat is, akik az aczéli háló nélkül nem hathattak volna a politikacsínálásra, részben, mert a hálózat alkalmazása egyfajta elit-agyrohamként képes volt a sokféle nézet hatékony ütköztetésére.

„Aczél tanulmányainak, beszédeinek keletkezéséről legendák keringenek. Neki az volt a munkamódszere – ezt én elég jól ismertem – hogy belevágott valamilyen témába, teljesen lazán, spontán, úgy, ahogyan jött. A véleményét magnóra mondta el, vagy lediktálta. De amilyen könnyedén vágott bele, annyira aggályoskodó volt abban, hogy mit enged a nyilvánosság elé. (ifj. Donáth 1992). Aczél, ha valamilyen dokumentum megalkotásába kezdett, a témával kapcsolatban először is egy vázlatot készített. ... Ezután az elkészült vázlatot eljuttatta legszűkebb informális tanácsadói köréhez. Miután ők ezt kiegészítették saját gondolataikkal, esetleg tényanyaggal, rendszerint egy közös megbeszélés keretében igyekeztek közös nevezőre hozni az elképzeléseket. Ez nem ritkán több körben (értsd: több alkalommal) megismétlődött, egészen addig, amíg Aczél elégedett nem volt az eredménnyel. Ez a legbelső konzultatív kör az Aczél-korszak alatt változott ugyan, de rendszerint legfeljebb hat-hét embert jelentett. ... A lényegi munka tulajdonképpen ekkor vette kezdetét. Aczél a tervezetet ezután egy szélesebb körben küldte szét véleményezésre, ellenőrzésre, stilizálásra, ill. adatokkal való kiegészítés céljából. Ebben a szélesebb körben nem kizárólag Aczél bizalmasai kaptak helyet, itt már bevonta a folyamatba az adott témával szakterületüként foglalkozó értelmiségi társaság tagjait is. Emellett bizonyos – szakkérdésekkel kapcsolatos, adatgyűjtési – részfeladatokat is kiadott. Nem volt ritka az sem, hogy több embert, csoportot bízott meg ugyanazon feladat elvégzésével.

A fent vázolt gyakorlat több szempont mentén is előnyökkel járt Aczél számára. A legszembetűnőbb és legraktikusabb mindjárt az, hogy mivel nem minden folyamatot magának kellett elvégeznie, időt és energiát takarított meg ilyen módon. Emellett módja nyílt arra, hogy megismerje a környezetében élő értelmiségiek meglátásait, gondolatait, világnézetét. Az aczéli szövegalkotási gyakorlat direkt funkcionális haszna (a beszéd/tanulmány megszületése) mellett egy látens funkciót is hordozott magában. Amikor nagyobb horderejű munkák kapcsán esetenként több csapatot is »ráeresztett« ugyanarra a feladatra, ezzel nem csupán a beérkező információ mennyiségét (vagy minőségét) szándékozott maximalizálni. Az általa addig kevésbé ismert egyének gondolatvilágának és kvalitásainak megismerését is szolgálta. »Aczél ... nemcsak a munka kedvéért vont be sok embert a munkába, hanem a bevonás kedvéért is. A bevonásnak önértéke és önmagában

politikai haszna volt. Ez sok esetben a munkatársi csapat rekrutációs eszközeként, tesztjeként működött, része volt a kezdeményező, offenzív kapcsolatépítési stratégiának.« (Révész 1997, 174. o.) Mindezek mellett ennek a kiterjedt konzultációs folyamatnak volt egy szimbolikus vetülete is. Aczél a véleménykérésekkel, feladatok kiadásával azt jelezte az érintetteknek, hogy elismeri szakmai teljesítményüket, ad a véleményükre, és hogy fontosnak tartja a velük való kapcsolattartást.» (Vathi 2005)

A kapcsolati tőke kezelésének művészi tökélyre vivésére nyilvánvalóan nem csupán a „hivatal” szempontjai játszottak szerepet. Huszár értékelése szerint az, hogy Kovács Margit utolsó kívánságának megfelelően Kádárnak egy Kovács Margit-kerámiát kellett a pápához elvinnie, vagy ahogy mindig a keze ügyében volt az ország legjobb orvosainak listája, és nagy előszeretettel intézte kliensei (vagy potenciális kliensnek kiszemelt emberei) apró magánügyeit, azt mutatja, hogy Aczél nem tudott és nyilván nem is akart ellenállni annak a késztetésnek, ami minden tőkés sajátja: tovább és tovább növelni beruházásainak értékét.

Az Aczél kapcsolati tőkét alkotó hálózat morfológiai elemzése (Bozóki 1998) azt mutatja, hogy Aczél valóban tudósa-művésze volt a kapcsolati tőke kezelésének. Eszerint a kapcsolati tőke aczéli halmaza nem csupán elég kiterjedt és instrumentális volt ahhoz, hogy húsz évre pacifikálja a hazai értelmiséget, de Aczél gondoskodott arról is, hogy e tőkét alacsony ráfordítással felépíteni, karbantartani, működtetni lehessen.

„(Aczél) az intézményes alapszerkezetében totalitárius jellegű rendszert a személyes kapcsolattartáson, az egyénre szabott jutalmakon és büntetéseken alapuló, bizánci stílusú politizálással puhította fel. A korszak kiemelkedő alkotóit igyekezett a rendszer szolgálatába állítani, vagy – ha ez nem sikerült – legalább a »békés egymás mellett élés« gyakorlatát megvalósítani. Aczél nem »csapatot« akart szervezni maga köré, hanem »udvartartást«: arra törekedett, hogy a kedvezmények, privilégiumok és javadalmak elosztásánál személye megkerülhetetlen legyen... Abból indult ki, hogy ha a legkitűnbőket, a legbefolyásosabbakat, a legnagyobb kulturális és szociális tőkével rendelkező értelmiségieket látványosan pacifikálja, akkor az értelmiség többi része azok magatartását utánozni fogja, és elfogadja helyzetét.» (Bozóki 1998, 26. o.)

Bozóki (1998) klasszifikációja szerint ez az udvartartás celebritásokat, hűbérurakat, bizalmasokat és a holdudvart foglalt magában. Az első csoport adta az udvartartás fényét, vonzerejét és legitimitását, s ennek megfelelően a kiválasztott keveseknek megkülönböztetett hódolat járt, és maga a Gazda is

„arra törekedett, hogy a »kölcsonös nagyrabecsülés« stádiumát érje el... A hűbérurak az udvar hatalmi letéteményesei voltak, akik a maguk szemétdombján szabadon kapirgálhattak, de Aczélnek teljes mértékben alárendeltjei voltak. A bizalmasok nyilván a tanácsadók, az udvari bolondok, a lantosok és kártyapartnerek funkcióit látták el, s miközben közel voltak a

tűzhöz és a Gazda füléhez, ezért alkalmmal befolyással tudtak lenni a dolgok folyására, mint ahogy a Gazda is használni tudta őket eseti (kényes? letagadható?) feladatok elvégzésére. A holdudvar tagjai – eseti szolgálataikért cserébe – egy-egy elintézendő ügyben számíhattak Aczél apróbb segítségére.” (Bozóki 1998, 27. o.)

A fentiekből látható, hogy Aczél minimalizálta a kapcsolati tőke növelésének költségeit (csak a legnagyobbakra koncentrált nagy erőt, a holdudvar már saját erőforrásait kellett hogy használja azért, hogy bekerülhessen Aczél kapcsolati hálózatába), eltérő eszközöket alkalmazott a karbantartási munkákra (alul és felül nyalni és nyalni hagyni, középen korlátozott hatalom és bennfentességi alkalmak biztosítása). De feltehetően azt is számításba vette, hogy a kapcsolati tőke öngerjesztő hatású (a felülről kezdeményezett hálózatok továbbépítődnek lefelé), azaz másolni fogják, és az udvartartáson belüli kapcsolatok egymást is erősítik majd, részben a klikkesedés, részben a kölcsönös korrumpálódás által.

Belátható, hogy ha Aczél kapcsolati tőkéje által lett naggyá, akkor nem csak a hozzá hasonló, de a rá irigy és vele versenyezni akarók is rákényszerültek arra, hogy fejlesszék ezt a hatalmi technikát. Ezt a folyamatot erősítette az, hogy a formális hierarchia átalakulása erre mind több teret nyújtott (Csanádi 1995). Egy idő után nem is kevesek, mindazok, akik kliensei voltak egy nagyhatalmú pártfigurának, és ugyanakkor maguk is kiterjedt klientúrával rendelkeztek, majd a kliensek kliensei is részévé váltak a kapcsolati tőkének. Egy hierarchikus rendben elégséges idő után már a többség gyakorolja a kapcsolati tőke építését, és aki nem teszi (mert nem tudja, hogyan tegye, vagy nem akarja tenni), az is tud róla és számol vele.

Szó sincs arról természetesen, hogy az aczéli kapcsolati tőke alapú politizálás csak a politika csúcsain létezett volna.² Utaltunk már arra, hogy voltak más, „alulról építkező” forrásai is a kapcsolati tőke alapú politizálás „felértékelődésének”. Ha most eltekintünk attól, hogy a politika „természeténél fogva” kapcsolatitőke-igényes társadalmi tevékenység, továbbá ha nem vesszük figyelembe, hogy a szocializmus előtti Magyarországnak is lehettek a politizálásban a kapcsolati tőke alkalmazásának „normál” szintjét meghaladó vonásai, amelyek túlélhették a szocializmus bevezetését, akkor is jó érvek szólnak amellett, hogy a szocializmus politikai mezeje kapcsolati tőke igényes lehetett. Így a párton belüli frakcióharcok, illetve a kemény öklű (lett légyen ezen ököl mégoly szépséges bársonyba

² Noha a szocializmus hierarchikus modelljéből következik, hogy ha csupán fentről indult volna ki egy ilyen kezdeményezés, az is inkább előbb, mint utóbb leért volna az alsóbb vezetési szintekre (illetve horizontálisan átterjedt volna az értelmiségpolitika felől a gazdasági és egyéb szférák felé, kivéve azokat a szférákat, ahol ennek a formális szervezet eltérő szubkultúrája szabott határt, pl. katonaság, egyház).

bújtatva is) diktatúra ellenzéki léte egyaránt erős kapcsolati tőkét igényelt. Az előbbire az SZKP (bolsevik) párttörténete, továbbá a modern kremlinológia szakirodalma (Willerton 1979, Ledeneva 1998) szolgál sok példával.

Szép példája az aczéli gyakorlat középszintű alkalmazására az Onódy jelenség:

„Onódy egy monopolhelyzetben lévő, az akkori megítélés szerint stratégiaileg fontos területen működő intézmény³ vezetőjeként sok szállal kötődött a párt- és állami vezetés több tagjához, szükség esetén – vizonzásra számítva – kisebb-nagyobb szívességeket tett nekik. Ezek közé tartozott az ingyenes vagy rendkívül kedvezményes vendéglátás, az ajándékba küldött bőséges hidegtalok vagy a jófajta bel- és külföldi szeszes italok.

Miközben saját tulajdonaként kormányozta vállalatát, a maga javára tudta fordítani a rendszer merevségét, s ehhez minden eszköz és lehetőség megadatott neki. Az idők folyamán szakmai alapon is széles ismeretségi-baráti kört hozott létre. Ő maga sem titkolta: amit csak lehetett, fehér asztalnál vagy vadászatokon intézett el. ... A kapcsolatépítés csúcsa a Mackó és a Diána vadásztársaságok létrehozása volt a mátrai Kiszánáson 1962–63-ban, amelyeknek őt, illetve hét tagja volt: Gáspár Sándor, aki egyéb funkciói mellett 1959-től a Politikai Bizottság póttagja, 1962-től rendes tagja, emellett Nezvál, Szalay és Szénási miniszterek ...

Mindezeket figyelembe véve méltán érezhette védettnek magát, igen, de ellenségeket is szerzett, és a maga köré szőtt védőháló végső soron elégtelennek bizonyult, hogy őt fenntartsa.

1964-ben a Belkereskedelmi Minisztériumban úgy döntöttek, hogy a HungarHotels szállodáit beolvasztják Onódy cégébe. A megszüntetendő intézmény igazgatóba, Rózsa Miklós erős embernek számított, mivel családtagjai és rokonsága közül többen magas pozíciót töltöttek be az MSZMP-ben és az állami vezetésben. Ő maga 1956 előtt belügyi funkcionárius volt őrnagyi rangban, majd a forradalomig az Üzemélelmezési Vállalat élén állt, aztán rövid ideig a Pénzügyminisztérium személyzeti főnökeként dolgozott. Rózsa igazgató maradni akart, és nem tetszett neki a számára kilátásba helyezett külügyi szolgálat. Sógora, dr. Fekete Károly történetünk idején az V. kerületi pártbizottság első titkáráként tevékenykedett, azt megelőzően belügyminiszter-helyettesi tisztet is betöltött. Innen ismerte Korom Mihályt, aki 1958–1960 között alezredesi rangban a Belügyminisztérium vizsgálati osztályát vezette, azután 1963-ig a határőrség országos parancsnoka volt, majd az MSZMP KB titkára lett. Feketét szívélyes viszony fűzte Biszku Bélához és dr. Sós György budapesti rendőrfőkapitányhoz is.” (Pogonyi 2003 26. old.)

A történet vége az lett, hogy Onódy kapcsolati tőkére alapozott kivételezett helyzete nem volt elég erős a kapcsolati tőkére alapozott ellentámadás kivédésére, Onódy el-, illetve lebukott. Az ellenzék veszélyeztetettsége, bezártsága, féllegális léte eleve kedvezett a konspirációnak.

Az, hogy a kapcsolati tőke nem csupán önfenntartó, de öngerjesztő is, azzal is összefügg, hogy nem csupán azok, akik maguk is eltanulják használatának technikáját, de legalábbis felismerik előnyeiket, hanem azok is, akik nem akarják felhasználni, mert felismerik veszélyeit,

³ Az Éttermi és Büfé Vállalat, amely kezdetben a szocialista városok építkezéseinek dolgozók ellátását és a színházi büfék, illetve sportpálya kávéházak üzemeltetését végezte, később hozzá tartozott sok nagy szálloda, a MALÉV cateringje, kávéházak és a május 1-jei felvonulás is.

is tehetetlenek a kapcsolati tőke „bájával” szemben. Heller ír arról az időszakról, amikor (1968 előtt nem sokkal) a budapesti iskola meghatározó személyiségeit Aczél meg akarta nyerni:

„úgy nézett ki, hogy bekerülünk a hivatalos magyar kultúrába... Nekünk jól jött az 1968-as beavatkozás: mielőtt Aczél beszipantott volna bennünket, jött a krach, megtettük nyilatkozatunkat, és ismét kigolyóztuk magunkat a jachtklubból.” (Heller 1998, 179. o.)

Az aczéli háló elkerülésének fenti példája nem volt kivételes, mint azt a következő két példa is illusztrálja. Az első példa Andorka Rudolf küzdelmét mutatja a hálóba kerülés ellen, aminek során komoly erőfeszítéseket kellett tennie, hogy bele ne keveredjen a hálóba.

„Nem kerestem a kapcsolatokat. Ugye azért a magyar értelmiségnek számos tagja volt, aki most tagadja, de azért kereste a kapcsolatot a politikai vezetés egyikével-másikával. Elment hozzá, próbálkozott – nem akarok erős kifejezést használni – ajánlkozott. Sokakról tudom, hogy hova ment el, mint ajánlott föl és mit kért tőle. Egy nagyon tipikus esetet mondok neked, ami az egész mechanizmusát szemlélteti. Valamikor a '70-es években, vagy a '80-as évek elején, amikor osztályvezető voltam a KSH-ban a titkárnő mondta, hogy kereste az Aczél elvtárs telefonon. Kérdezem melyik Aczél elvtárs, mert akkor volt az Egészségügyi Minisztériumban is egy Aczél. Azt mondja, ő nem tudja, csak egy telefonszám volt. Fölhívtam az Aczél elvtársat, de nem tudtam, hogy melyiket. Mondom, hogy Andorka Rudolf vagyok, keresem az Aczél elvtársat. A hanghordozásból ismertem meg, hogy az Aczél György. Azt mondja nekem: Andorka elvtárs, előadást kell tartanom arról, hogy a mai ifjúság hogy gondolkodik, mert tudja van a Beatrice jelenség. Mi lehet ennek az oka? Én hallgattam. Nem tudna-e nekem segíteni, adatokat adni. Mondtam: jó Aczél elvtárs, megcsinálom, de hogyan csináljam? Azt mondja: írjon nekem valamit. Megírom, de mit csináljak vele? Hozza el ide. Megírtam három nap alatt, elvittem a titkárságra, leadtam. Ha én akkor azt írtam volna, hogy szívesen állok Aczél elvtárs rendelkezésére további beszélgetésre, akkor ebből feltehetően kialakult volna egy kapcsolat. Miután én ezt nem írtam le, további kapcsolat nem volt. Ha én felhívtam volna, hogy Aczél elvtárs én megírtam és szívesen beszélek személyesen is ezekről a kérdésekről, akkor a kapcsolat tovább szövődött volna. Én azonban ezt nem tettem és ezt világos elhatározás alapján nem tettem, mert úgy gondoltam – anélkül, hogy Aczél György iránt különösebb ellenséges érzéseim lettek volna –, hogy én nem óhajtok vele szoros kapcsolatba kerülni. Megint hangsúlyozva, anélkül, hogy nekem akár akkor, akár ma különösebben ellenséges érzéseim lettek volna, de azt kerültem, hogy Aczél elvtárssal tovább kapcsolatba legyek.” (Javorniczky 1992)

A második példa Ember Máriáé, amely azt illusztrálja, hogy mennyire természetes, sőt elvárt volt a kulturális hatalom és ellenzék elitjében egyaránt az aczéli hálóba való önkéntes beleevickélés.

„Visszahallottam, hogy a kerületi pártbizottság egyik ülésén nagy kirohanást intéztek ellenem ..., mondván, mennyire felháborító, hogy még mindig nem távolítottak el engem. Ez

idő tájt többen ajánlották, menjek el Aczélhoz, mert ő ezt kvázi el is várja. Én addig őt sem ismertem személyesen. Úgy voltam vele, mivel többen jártak nála, hogy miért ne ismerkedjem meg vele? És akkor bejelentkeztem annál a bizonyos mindentudó titkárnőnél, aki híres intézmény volt Aczél környezetében, aki megmondta, hogy másnap reggel, mit tudom én, fél nyolc és háromnegyed nyolc között hívjam fel Aczél elvtársat. Fölhívtam. Valóban bent volt, és valóban még azon a héten fogadott. Elképzzelhetetlen kedvességgel fogadott, kijött elém a titkárnői szobába és »Na, nagy magyar aláíró« felkiáltással, vállamat átölelve tessékelt be magához. Az a bizonyos aczéli *charme*, amiről sokan beszéltek – ma már persze ritkábban – az valóban elementáris erejű volt. Leültetett – és elkezdett beszélni. Többé abba sem hagyta. Körülbelül háromnegyed órát voltam nála. Az alatt csak akkor jutottam szóhoz, amikor már elszántan félbeszakítottam és belekérdeztem, ami illetlenség, de egyébként még most is beszélne, és egyébként semmiféle szólásra nem adott volna lehetőséget. Szóval mindenesetre azzal kezdte, hogy atyai korholt engem, hogy hát mi, ugye, fiatalok és mit tudom én, a párt neveltjei, mi egyáltalán és miért és hogyan kerülhettünk ilyen helyzetbe, és hát hogyan is történt mindez, de mindjárt válaszolt is magának helyettem...

A vége felé azért rátért újra az én aláírásomra, hogy én miért írtam alá. Ő persze sejti, válaszolt rögtön a saját kérdésére, ugye az történt, hogy valakik odahoztak egy ívet, azt mondták: »Mária, írd alá, és Mária aláírta«. Megint nem engedett válaszolni, azonnal új történetbe kezdett: Sulyok Máriával is ugyanez történt, aki ugyancsak itt ült nála, és aki egyébként visszavonta... De közben egyetlen percig sem úgy beszélt, mint aki elvárná tőlem, hogy én is vonjam vissza, hanem ez is csak bele volt fonva ebbe a végeérhetetlen szófolyamba. A végén felálltam, én álltam fel, azt mondtam, nem akarom vég nélkül igénybe venni az idejét, és köszönöm, hogy egyáltalán fogadott; éjre azt mondta: »maga ne aggódjon, nem lesz semmi baj!«

A reggeli Aczél-látogatás után bementem a szerkesztőségbe ... és azon melegében beszámoltam a párttitkárnak és a főnökömnek a látogatásomról... Az volt az érzésem, hogy ennek mind a ketten örülnek.

...Nekem az a véleményem, hogy itt is a szokásos aczéli forgatókönyv szerint történt minden, engem megnyugtatott, majd semmit sem intézett. Azt hiszem, ez sokszor jellemző volt rá. Talán ő is örült, hogy megismerkedett velem. Tulajdonképpen kíváncsiak voltunk egymásra, valószínűleg valamiféle emberi szinten.” (Mink 2002, 46 old.)

A kapcsolati tőke egyik sajátos (kulturális tőkével kombinált) változata szolgálhatott az elit értelmiség önvédelmére is:

„ha ismert személlyel szemben követnek el törvényteleniséget: jó hangosan félreverik [a világsajtó – S. E.] a harangot... Feri ezt felismerte: Gyerekek, forduljunk a külföld felé – publikáljatok külföldön, használjatok ki minden lehetőséget, hogy interjúkat adjatok külföldi újságoknak... A Budapesti Iskolának ő volt a nagy stratégája. Tudta, mit kell lépni, miként tartsa egyben az iskolát, és közben Aczéllal is tárgyalt, hogy nagy baj ne legyen. Feri vitte a stratégiai vonalat, az ő tehetsége nélkül nem tudtuk volna kiépíteni védelmi állásainkat.” (Heller 1998, 233–234. o.)

Az aczélháló akkor is működött, mikor nem is volt személyes kapcsolatban Aczél és a haszonélvező, s paradox módon az aczéli kapcsolatból származó előny elhárítására is kapcsolati tőkét kellett a haszonélvezettől menekülni szándékozónak bevetnie:

„... büntetésként behívtak katonának... Egy kollégám a nevemben felhívta Aczél Györgyöt, akinek közbenjárására végül is felmentettek. Később azt is megtudtam, hogy véglegesen felmentettek a katonaság alól, aminek én egyáltalán nem örültem... Ezért aztán apósom segítségével – aki egyébként orvos ezredes volt – behívtam magam altiszti szolgálatra...” (Várad, 2005)

Az ellenzék maga is kapcsolat-intenzíven szerveződött. Ez természetesen a korszaknak megfelelően nem gödi kirándulások, hanem házibulik formájában történt⁴. Ezen házibulik is fertői voltak a kapcsolati tőke zárt körön belüli felszaporodásának (vö. a lyuksógorság intézményét (Sik 1983), amelyből néger munka éppúgy származhat, mint válás vagy újrarahasodás.

Kapcsolati tőkében különösen erősen intenzív volt (mert személyek közötti bizalmon alapul) a négermunka (mint a strómanság intézményének értelmiségi változata) és az aláírásgyűjtés intézménye. A feketemunka esetében a leendő patrónusnak tudnia kell, hogy kiben lehet megbízni, hogy a feketén bedolgozó nem koptatja a tekintélyt (és ezáltal a szakmai kapcsolatokat eredményező hírnevet), ugyanakkor a leendő kliensnek tudnia kell, hogy ki vállalja a patrónus felelősségteljes szerepét, és ki nem él vissza ezzel. Az aláírás szervezés esetében tudnia kell a szervezőnek, hogy kikhez fordulhat a siker esélyével aláírásért, hiszen rövid idő alatt, félig-meddig titokban kell minél több és jeles személy aláírását megszereznie, miközben biztosan tudhatja, hogy az akciót figyelik.

Kevésbé meglepő talán, hogy a fenti intézmények „kiegészítője”, a titkos megfigyelés is kapcsolatok (még hozzá lehetőleg szoros és bizalmat feltételező kapcsolatok) mentén szerveztetett, mint ahogy a börtönben lévők és a börtönből kijöttek közössége is szoros kapcsolatok mentén szerveződött.

Mindezeket (négermunka, börtön előtti – ötvenes évekbeli – politizálás, megfigyelés, börtönélet, a börtönidő alatti külvilág élete és a börtöni utáni – hatvanas-hetvenes-nyolcvanas évekbeli – politizálás) szépen mutatják be a Mérei Ferencről szóló (Litván 1999), és a Mécs Imre által írt (Mécs 1999) kapcsolati tőkét ismertető beszámolók.

⁴ Mint ahogy a Nagy Imre körül kialakult pártellenzék 1955-ben (Nagy Imre félrevonulása idején) az „Öreg” lakásán szerveződött, s mint az ebben főszerepet játszó Gimes Miklósról készült életrajzban (Révész, 1999) olvashatjuk, ez igen intenzív kapcsolatkezelési játszmákon keresztül (sértődések, féltékenységek, kisebb klikkek, alkalmi kizárások és felértékelődések stb.) zajlott.

Mérei esetének szépsége az, hogy ő személyes adottságain és a strukturális kényszereken túl – lévén a társas kapcsolatok szociálpszichológiájának vezető szakembere – a kapcsolati tőke professzionális alkalmazója is volt. Ennek „hálózati” (sic!) (a titkos megfigyelést végző ügynök) szakember által történő értékelését érdemes alaposabban is megismerni:

„Mérei Ferencet 18 éve ismerem. Megkísérlem értékelni az ez idő alatt általam megismert munkamódszerét társas kapcsolatai kiépítése terén. Elöljáróban meg kívánom jegyezni, hogy Mérei 25 éve foglalkozik tudományosan a társas kapcsolatok kérdésével... (A negyvenes évek végén az általa vezetett intézetben – S. E.) Munkamódszeréhez tartozott..., hogy azokból a munkatársakból, akiknek a munkájával elégedett volt... csapatot szervezett maga köré... és ez a csapat harcolt az intézet dolgozóinak egy másik csapata ellen. ... (A börtönből kijöve az Országos Ideg- és Elmegyógyintézetben, ahol vezető pszichológus lett) a munkatársak közül egy csomó embert megsért, kihagy, nem vesz számításba, ezzel megteremtve a csapatot és az ellencsapatot is. Ebből arra gondolok, hogy most megint van csapata, a csapatnak van feladata, van ellenséges csapat is, ami ellen harcolni tud, tehát ebben a tekintetben hiányzik a belső motivációja ahhoz, hogy... titkos ellenforradalmi célú csapatot is szervezzen.” (idézi Litván 1999, 67. o.)

Mindezek az ellenzéki politizálásban és értelmiségi létben gyökerező és a kapcsolati tőkét hatékonyan növelő beruházások és szervezetfejlesztések nem álltak meg a politikai tevékenység és a mindennapi élet szférájának határán, hanem túlcsoordultak a politikai élet felé, de megnyilvánultak az értelmiségi munka alkalmi munkaerőpiacának kapcsolataiban is. Mint azt (a kezdeti lelkesültség után) a kívülről és belülről egyaránt bezáródó volt-ötvenhatosok tapasztalatai alapján Mécs szépen jellemzi:

„a kezdeti lelkesedés után lassan elmaradtak a meghívások... Lassan bezárult a kör: régi barátainkkal, értelmiségi társaságokkal nem tudtunk mit kezdeni, s már nem is igen hívtak bennünket... Csak egymás között éreztük jól magunkat. Mivel sok nehézségünk volt, egymást segítettük, támogattuk, állásszerzésben, lakásszerzésben, pénzkölcsönzésben, szakmunkával, fizikai munkával, kalákával, minden egyébbel. Ha orvosra, mérnökre, szakemberre volt szükség, mindig '56-os jutott az eszünkbe... Szükség volt a kapcsolatokra, hogy valamennyire is kompenzáljuk az elnyomást. Természetes és magától értetődő védekezése az elnyomottaknak.” (Mécs 1999, 73–74. o.)

Később a decentralizálások hullámain, a sokszereplős irányítási rendszerekkel való kísérletezést, az „ereszd meg” periódusokat (és amit belőlük a „húzd meg” periódusban már nem lehetett visszavenni) követően a monolit pártállam hierarchiája tovább bonyolódott, nőtt a szereplők száma, és még inkább a közöttük húzóódo horizontális és többszörös vertikális kapcsolatok mennyisége. A nyolcvanas években nem csak a második gazdaság terjedése-intézményesedése duplázta meg a gazdaságirányítás felületét, de a hivatalos gazdaság párt- és

állami irányítása is kapcsolati hálók bonyolult szövődikévé lett, amiben sokszor a formális hierarchia elemi rendje sem volt felismerhető többé, nem is beszélve arról, hogy a személyes és a hivatalos kapcsolatok is egyre inkább összefonódtak, átlapolódtak, összebogozódtak).

A kultúrpolitika esetében ez jól megmutatkozik Aczél és a közben – nagyon is aczéli közegben – „felnőtt” új kapcsolati nagytőkés, Pozsgay kapcsolati tőkéjének morfológiai eltéréseiben. Az aczéli fénykor (a hatvanas és hetvenes évek) idején a politikai rendszer stabil-statikus volta időt és teret (pontosabban a környezet hierarchikussága és zártsága miatt, inkább (mozgás)tér hiányt) adott Aczélnek ahhoz, hogy kedvére alakítsa kapcsolati tőkéjét, amely maga is hierarchikus, elitista és zárt lett. Ugyanakkor Pozsgay (részben a fellazuló hierarchia adta nagyobb nyitottság és kisebb hatalom, részben a gyorsan változó politikai szélfűvés miatt) „egy decentralizált, flexibilis, középpont nélküli, illetve gyakran változó középpont köré rendeződő” (Bozóki 1998, 29. o.) hálózatot működtetett csupán. Egy olyan csapatot, amelynek maga is (ha nem is egyenrangúan, de) tagja volt, „amelynek működését nem csak ő tudta alakítani, hanem neki is alkalmazkodni kellett hozzá. Pozsgaynak – celebritások és hűbérurak helyett – tisztelői és alkalmi szövetségesei voltak” (uo.), és ezek sosem álltak össze udvartartássá, sőt gyorsan cserélődtek és hamar eltűntek, ha nem látták értelmét maradni.

A középszintű pártállami szervezet irányítási rendjének átalakulására jellemző az a folyamat, ami a nyolcvanas évek végére a területi pártirányítás rendjében végbement (Csanádi 1995). Belátható, hogy a formális irányítási rend fentiekben jellemzett bonyolódása, inkonzisztenciái, a horizontális elemek elszaporodása kedveztek mind a személyes érdekek vezérelte kapcsolati tőke működésének, mind ennek és a hivatalos ügymenet összemosásának. Ez viszont ellenőrizhetetlenné tette az irányítás rendjét, és tág teret adott a jobb kapcsolati tőkével rendelkezőnek ahhoz, hogy kapcsolati tőkéjét szaporítsa, illetve azt pénz- vagy hatalmi tőkévé konvertálja.

Aczél első dokumentált kapcsolati tőkési kudarca a Mozgó Világ „kettős” (mert a Mozgó kiválása a KISZ-ből és a szerkesztőség lecserélése egyaránt) ügy volt. Míg az első esetben Aczél kapcsolati tőkéje jól kamatozott, a második esetben – noha Aczél nem kevés energiát fektetett a kapcsolatok kialakításába és számára megfelelő alkalmazására ekkor is – azért bukott bele, mert a másként gondolkodó, más nyelvet beszélő, másként politizáló és csoportként fellépő társaság esetében nem működött a személyre szabott „kegygazdálkodás” technikája.

„A Mozgó Világ szerkesztősége és a demokratikus ellenzék néhány csoportja és képviselője között a 70-es évek végétől személyi kapcsolatok alakultak ki, néhány »összejátszásra« is sor került, egyre inkább tudatossá vált a folyóirat szerkesztőiben az a szándék, hogy megpróbálják módosítani, tágítani a közléshatárokat...

Aczél valóban tett egy utolsó kísérletet e generációk »megnyerésére« (miután az erre a feladatra és szerepre korábban kiszemelt KISz ezen a téren csődöt mondott); megkísérelte tehát a 60-as, 70-es években kidolgozott módszereit, kommunikációs stratégiáit és taktikai lépéseit »bevetni« e nemzedék mértékadó csoportjának és személyiségeinek megnyerésére. Valószínűleg elsősorban ezzel a szándékkal állt összefüggésben a Kulin Ferenc által említett átmentési segítség; a támogatás gesztusa, valamint a »jótett helyébe jót várj« számítása.

Kulin Ferenc emlékezete szerint ezért akkor Aczél mindössze és konkrétan azt kérte tőle: » amikor problémákat lát a lap szerkesztésében, akkor hallgassam meg az ő véleményét. Ezt meg is ígértem, és úgy is lett. ... Igen gyakran kellett meghallgatnom a véleményét, és a véleménye ellenére szerkesztettük tovább a lapot«. Ez a momentum értelmezésem szerint elhelyezhető Aczél György módszereinek a tárházában: a beszélő viszony, a párbeszéd, a vitahelyzet fenntartására való törekvésben, természetesen nem egyenlő felek, nem azonos pozíciók közötti kommunikációs helyzetekről és folyamatokról volt szó. 1983 őszére – ahogy erre Kulin is utalt – az ő [Aczél] véleménye lett fontosabb, vagyis a tárház egy másik, rejtettebb zugából az adminisztratív intézkedések és eszközök kerültek előtérbe.

Aczél még 1980 november végén meghívta a szerkesztőséget a parlamenti dolgozósobájába eszmecserére, találkozóra. (Az előzményhez tartozik: a válság mélypontján a szerkesztőség számos politikai vezetőt keresett fel levélben, kérve-követelve, hogy a testület szempontjait és érveit is hallgassák meg, továbbá vegyék figyelembe a döntéshozatalnál. Aczél – a tőle megszokott módon – azonnal reagált, találkozóra invitálta először a szerkesztőség vezetőit, majd az egész szerkesztőséget.)

»Értsék meg, fiúk, a helyzetemet! Annyi támadás ér a reform miatt – ne adjanak még maguk is fegyvert a balosok kezébe azzal a sok vitatható írással! Miért szaporítják még maguk is az ellenzéket? ... Szűk körű, hat és félezer példányos lapból lehetne ez harmincezres, hatékony lap is... Tudják, mi a baj, fiúk? Magukkal, fiatalokkal, már nincs az a személyes törődés, mint az idősebbekkel... Meglátogatnám magukat egyszer, benn a szerkesztőségben – csak úgy elbeszélgetni egy kicsit, megnézném, hogyan dolgoznak, mik a gondjaik – hátha tudok valamiben segíteni.« ...

„1982 őszén a szerkesztőség és Aczél György között újabb találkozóra került sor. Ő azzal kezdte, illetve végig arra utalt, arra a problémára tért vissza, hogy ... kompromittáljuk a reformtörekvéseit... Ez a beszélgetés arra szolgált volna, hogy meggyőződjék: az egész társaság alkalmas-e a belső párbeszédre vagy sem... Ő nyilván azzal búcsúzott tőlünk, hogy meg kellett állapítania: nem alkalmas. Komolytalanok voltunk – ezt a szót is szokta használni. Mi egyfajta civil kurázsit hangoztattunk. Mindig jeleztük, hogy velünk már nem lehet úgy elbeszélgetni, mint Németh Lászlóval. Nem azért természetesen, mintha mi többek lennénk nála! De velünk ez a nyelvhasználat, ez a beszédmód, ez a működési mechanizmus már nem megy. Erre alkalmatlanok vagyunk. Nem lehet velünk tárgyalni...

A második nyilvánosságban működő személyiségekkel és a magyar demokratikus ellenzék képviselőivel a kapcsolatok még a 70-es évek végén alakultak ki. Ez a kapcsolatépítés és -bővítés folytatódott a folyóirat 1981 és 1983 közötti időszakában. A rendszeres információcsere, az »összejátszás«, a különböző fórumokon – nyilvános rendezvényeken! – való segítség-támogatás (így például az írószövetség 1983. május 16-i Mozgó Világ ankétján), a Mozgó Világ-ügy újbóli formálódása idején a tájékoztatás, valamint a kettős publikáció tilalmának a kijátszása volt e kapcsolatrendszernek a legfontosabb néhány mutatója és jellemzője.

Kádár, akit a szovjet vezetés ismételtelen az ellenzékkel szembeni hatékonyabb fellépésre intett, ad Aczélnek rövid határidővel egy utolsó esélyt, hogy ideológiai szigorítással, ne belügyi, hanem a kultúrpolitikai adminisztratív intézkedésekkel ... és személyes hatóerejével rendet csináljon a magyar szellemi életben. Aczél második ... titkári korszakának ez a kísérlet a lényege. ... ekkor is Aczélnek volt a legnagyobb személyes hatóereje a puha és a félkemény eszközökkel való rendteremtéshez, de ... ekkor már neki sem volt elég.” (Németh 1998 5-7 old.)

A kapcsolati tőke természetéből következik (hiszen emberek közötti személyes kapcsolatok manipulálásáról van szó), hogy ha egy politikus jól alkalmazza a kapcsolati tőkét mint hatalmi technikát, akkor alkalmazása során nem korlátozhatja magát a „hivatal” szempontjaira. A kapcsolatok ápolása során elkerülhetetlen a hivatali kapcsolatok „megszemélyesülése”, ami jelentheti a bürokratikus szervezeten belül megjelenő informális kapcsolatok növekvő szerepét, de azt is, hogy a szervezeten kívüli kapcsolatok hatolnak be a szervezeten belülré (és fordítva a szervezeten belüli kapcsolatok nem állnak meg a szervezet határainál). Ez a politikai mezőben azt jelenti, hogy a párton, illetve a közigazgatásban nő a klikkek szerepe, a vezetők kiválasztásában eluralkodik a favoritizmus és/vagy a nepotizmus, a politikacsinálás, az érdemi döntések a szervezeten kívüli körök, csoportok (vadásztársaság, kártyaparti, klubbok, stb.) találkozóin születnek meg.

A kapcsolati tőke a használat során egyre hatékonyabbá válik, ami nagy tehetetlenségi erőt ad az ilyen folyamatoknak. Így például:

- csiszolódik a használó technikája, a kapcsolati tőkés egyre több és finomabb megoldást tud egyre bonyolultabb stratégia részeként alkalmazni,
- kialakul a használó megközelíthetőségének imázsa, amit ő maga is elfogad, sőt megszeret, s adott esetben megerősíteni is igyekszik,
- nő a beruházott kapcsolati tőke értéke (és egyszersmind kockázata), hiszen az illető önmagát is „beleadja”,
- mindezek miatt a kapcsolat tőkése mindenkor és mindenkiel kapcsolatban kapcsolati tőkét fog alkalmazni, s mivel ezt egyre többen teszik, ezért nő a hálózat, ami azt eredményezi, hogy egyre többen ruháznak ebbe a tőkébe, s lesznek érdekelteknek a technikák csiszolásában, s válik a kapcsolati tőkébe való beruházás egyre elfogadottabb és min többre értékelt tőkeformának.

Következésképpen a kapcsolati tőke feltartóztathatatlanul terjedni kezd. Részben maga a hálózat nő, részben elfogadottá lesz az a viselkedési kultúra, amelyben a kijárás, a korrupció

„természetes” vagy „ügyes” cselekedetként jelenik meg. Ez természetesen időigényes folyamat, de ha egy évtizeden keresztül egy hierarchia csúcsán jól láthatóan sikeres ez a politizálás⁵, akkor ez nagyban segíti e kapcsolatérzékeny kultúra (Sik 2001) megerősödését, és felértékeli a létrejövő kapcsolathálózatba történő beruházás várható hasznosságát.

A kapcsolatérzékeny kultúra megszűnéséhez (megszüntetéséhez) az kell, hogy egy más hatalmi technika jobbnak bizonyuljon, illetve, hogy a kliensi „kegygazdálkodástól” eltérni akarjon, és lehessen az újfajta hatalmi technika alkalmazója, és ennek lehetőségéről és hasznáról meg tudjon győzni másokat is.

A politika kapcsolatfüggő rendszerváltása

A kiinduló tétel az, hogy a kapcsolatrendszer és a kapcsolatorientáltság túléli a rendszerváltást, illetve, hogy ez a folyamat nem passzív, hanem a létrejövő rendszert útfüggően alakító folyamat. Most tehát azt kellene bemutatni, hogy a kapcsolati tőkének a politikacsinálás előző részben látott aczéli elemei a rendszerváltás során megmaradtak, és oly módon hatottak, hogy fennmaradjanak a működésük számára kedvező feltételek.

Sok oka van annak, hogy a rendszert váltott magyar (és általában posztoszocialista) világ szocializmus alatt megnőtt kapcsolatérzékenysége fennmaradt. Ilyen például, hogy

- a fiatal technokraták hatalomra jutásának kohorszspecifikus volta (Illés 1991), ami a kis csoportméret, a tapasztalatok hasonlósága, növeli a közös kapcsolatápolási technikák meglétét,
- volt számos olyan rendszerváltás-specifikus helyzet, például a privatizáció,⁶ a földkárptótlás, amelyek esetében – noha ilyen helyzetek korábban soha nem fordultak elő

⁵ Márpedig a korabeli *bon mot* szerint Aczélt a művészeti-kulturális-tudományos mezőben kapcsolati tőkéje a miniszter első helyettesi beosztásából a miniszter első felettesévé tette.

⁶ A kapcsolati tőke privatizációban betöltött szerepét egy 1998-ban publikált munka mutatja be legszebben (Gyukits–Szántó, 1998). Számomra nem azért jön nagyon kapóra ez az esettanulmány, mert igazolja azt a tételt, hogy nincs sikeres privatizáció kapcsolati tőke nélkül, hanem azért, mert

- részben azt mutatja, hogy a privatizáció sikertelenségét is kapcsolati tőke bevetésével lehet elérni,
- részben mert azt igazolja, hogy valamennyi résztvevő számára „természetes” volt, hogy támadás és védekezés során egyaránt kapcsolati tőke alkalmazásában gondolkodjanak,
- részben pedig azt, hogy a kapcsolati tőke hierarchikus volta nem szükségképpen jelenti, hogy a magasabb pozíciójú szereplők befolyása egy adott ügyben automatikusan nagyobb, mint az alacsonyabban (de térben közelebb) elhelyezkedőké.

– a magyarok íziben kapcsolati tőkéjük után kaptak, ami persze felértékelte a régi-új kapcsolatrendszer-elemek, illetve gyakorlatok fontosságát.

Vannak természetesen olyan érvek is, amelyek a poszt szocialista politika szerkezetével és folyamataival függenek össze, vagyis olyan rendszerváltás-specifikus helyzetek, amelyek erősen felértékelték a kapcsolati tőke értékét. Példák illusztrálják, hogy a semmiből szerveződő pártok mindegyike egy-egy kapcsolat-intenzív magból (az SZDSZ a Szabad Kezdeményezések Hálózatából (sic!), a Fidesz a szakkollégiumokból, az MDF a lakitelki társaságból) nőtt ki.⁷ Sokatmondó az is, hogy az előző ciklusban a Palotás vezette Köztársaság Párt óriásplakátjain azzal ajánlotta magát az önjelölt, hogy ő „Egy jó kapcsolat”.

A kapcsolati tőke rendszerváltás első időszakában bekövetkezett felértékelődését eredményezte a rendszerváltás váratlansága okozta káderhiány. Ez már a tárgyalás-intenzív szakaszban is gondot okozott, és ez még tovább nőtt, amikor a hatalom váratlanul az MDF ölébe hullott. Márpedig a politikusi beosztás természeténél fogva is (bizalmi, nem tesztelhető a megfelelő végzéséhez szükséges tudás megléte vagy hiánya) kapcsolatérzékeny válogatást feltételez. Ez még inkább így lehet egy hirtelenjében alakult, káderhiánnyal küszködő párt esetében.

Arra is csinos példák vannak, hogy a pártok szerveződésének első időszakában egy karrierre áhító politikusjelölt számára szinte mindegy volt, hogy mi szerepel az adott párt nyilatkozataiban, inkább az volt a fontos, hogy kiből verbuválódott a vezetőség. Sokan sok pártot is kipróbáltak, s ezen kísérletek első lépéseit a meglévő kapcsolatok jelölték ki.

Antall Józsefről például azt írja egy rajongója, hogy még 1988 végén is ismeretlen volt az akkori politizáló elit számára, és hogy Antall számára is több párt jött ekkor még szóba, mint politikusi karrierjének terepe.

„A 87–88 fordulóján aktivizálódó három csoportosulás közül (MDF, SZDSZ, Fidesz) Antall Józsefet elsősorban az elsőhöz fűzik baráti és eszmei szálak, ... keresni kezdi azt a politikai csoportosulást, amelyből egy majdani komoly, működőképes és erős ellenzéki (később esetleg kormányzó) erő kialakulhat.” (Debreczeni 1998 45 old.)

⁷ Csizmadia (2001) is úgy látja, hogy a mai magyar politikai pártok olyan politikai csoportosulásokból nőttek ki, amelyek a nyolcvanas években még értékorientált, szubkultúra jellegű kisebb csoportok voltak, amelyek kapcsolati tőkéjük segítségével tudták a kínálkozó politikai lehetőségeket kiaknázni 1988–89 idején. Mint ahogy a későbbi szétválások is sok esetben (persze az eltérő politikai célok és értékrendi össze nem illések fontosságát nem alábecsülve) személyes kapcsolatok törésvonala mentén jöttek létre (például a Fidesz esetében lásd Vágvölgyi, 1998).

Előbb az apjától örökölt nyomvonalon haladva (és idős ismerősöktől támogatva) a Kisgazdapárttal kokettál. Ezután a kereszténydemokratáknál kísérletezik, de levelezik mindenkivel, és ápolja a nyugati kapcsolatokat is. Az idősebb Antall által alkalmazott háttérbe maradás, és ott a kapcsolatok ápolása-szövögetése, a távolságtartó felajánlkozás technikája úgy tűnik nyomot hagyott az ifjabb Antallban is, mint ahogy az apai kapcsolati tőkéből is tudott örököseként profitálni.

„(Az idősebb Antall) ... félrehúzódott, várt, így hitelesen őrizte meg régi kapcsolatait, akár a háború előtti köztisztviselők, akár a kisgazda elit maradékáról legyen szó, de nem is konfrontálódott, ezért később legitim módon használhatta azt a kapcsolati tőkét is, amelyet a koalíció idejében épített ki azokkal, akik a győzteshez csatlakoztak.

Az »ötvenes években« az Antall család önmagához képest komoly hátrányokat szenvedett – de csak ehhez képest. A még igencsak munkaképes korú apa köztisztviselői pályafutása véget ért, és 1953-tól kikerült a politikai elit megtúrt peremvidékéről is. Megőrizte viszont reprezentatív pesti lakását, ingóságait, háromholdnyi somlói szőlőjét, nyugdíjat is kapott, amit már ekkor nyelvóraadással (»jobb napokat látott úriemberek« e tipikus fő- vagy mellékfoglalkozásával) egészített ki. Fia befejezhette középiskolai és egyetemi tanulmányait, a vele kapcsolatos kényszereket mintegy interiorizálhatta, a kézenfekvő jogi pálya helyett bölcsészetet tanult. Lényegében problémák nélkül jutott álláshoz, magabiztosan lavírozott a bürokratikus rendszerben. A család együttesen hasznosította az apa három rendszerben összegezett kapcsolati tőkéjét és a köztisztviselői életpálya során felhalmozott kulturális tőkét, a hivatali kijárási fogásait. A konfliktuskerülő magatartás, a defenzív életstratégia és id. Antall József ellenállási érdemein alapuló nemzetközi (el)ismertsége, az ebből adódó különleges védettség együttes eredménye a hátrányok-veszteségek relatív minimuma.

...(1956-ban) Valódi kulcsfigurává id. Antall József a november 4-e utáni napokban vált. Kovács Béla, az FKgP elnöke s legtekintélyesebb vezetője – miután az amerikai követség csak egy napra fogadta be – rövid intermezzo után Antallék Egyetem utcai lakásán szállt meg, és december elejéig itt tartózkodott. A lakás ekkor a budapesti politikai élet egyik központja volt, sokkal inkább, mint korábban bármikor. Itt ülésezett az FKgP vezetősége, innen hozták-vitték a különféle kibontakozási tervezeteket, a többpárti jegyzésű dokumentumok pedig mind megfordultak itt aláírásra. Kovács Béla két ízben is innen indult tárgyalni Kádár Jánossal, november közepén és végén. Id. Antall Kovács politikai tanácsadójaként tevékenykedett, figyelemre méltó bizalomtól övezve.

November 4-e után mégis leginkább az apa határozta meg a fiú részvételét a további történésekben. Az ifjú Antall apjához hasonlóan, csak életkorának megfelelő szinten, segítséget, asszisztenciát adott azokhoz az eszmecesterékhez, amelyek politikai kiutat kerestek a helyzetből, diplomáciai közvetítést szorgalmaztak, és az FKgP koalíciós részvételének lehetőségeit latolgatták... általában a kis Antall József volt az, aki a kisgazdapárt és a Petőfi Párt között hordta-vitte a különböző kibontakozási terveket. Azok pedig, amelyeket nem ő hozott és vitt, szinte házhoz jöttek, apjához, a nagy közvetítőhöz és Kovács Bélához. Antall mindenütt ott volt, mindenkit ismert (akit *von Haus aus* addig nem, azt megismerte), mindenbe besegített.” (Rainer 2002 142,145,147 old.)

Antall 1989 februárjában lépett be az MDF-be, ahol az útfüggés elméletéből jól ismert vakszerencse segítségével Antall kapcsolati tőkéje – az MDF káderhiányának köszönhetően – pozícióvá konvertálódik:

„ Szabad György jelzi az elnökségnek, hogy az EKA a valódi tárgyalások küszöbéig jutott, ... az MDF tárgyalódelegációja megerősítésre szorul. »Mondtam nekik, hogy kérem szépen, kevés vagyok én ide, kell még valaki. Erre mondják, hogy hát a Furmann, a Furmann. Mondtam, hogy igen, igen, nagyon jó, de hát ő Miskolcon lakik, néha előbb kell elmennie, a vonat, s a többi, mit tud az ember mondani, ugye nem mondhattam, hogy nem mert megszólalni. Mert sajnos ez az igazság: olyan gátlásos volt, hogy egyszerűen nem mert megszólalni. És akkor dobtam én be Antall nevét, hogy őt kellene felkérni... Akkor Csoóri rábólintott, és valami olyasmit mondott, hogy igen, ő is gondolt rá, már beszélt is vele.«” (Idézi Debreczeni 1998, 53 . o.)

A kormányalakítás mindig és mindenütt feltételezi a kapcsolati tőke szerepét, de ennél sokkal nagyobb a kapcsolati tőke szerepe akkor, amikor meglehetősen váratlansággal csöppen egy párt ölébe a hatalom, és nincs idő sem káderképzésre, sem „természetes” önkiválasztódásra. Az Antall-kormányzat esetében jól dokumentálható a kapcsolati tőke felértékelődése a hatalom káderhiányos helyzetben történő megszerzése idején. A kormányzatba lojális és az országos kormányzáshoz értő politikusok kellene. Ilyen káderek viszont nem voltak, hiszen a hatalomra került csoport tagjai, ha nem is voltak ellenállók, de nem volt az előző rendszerben kormányzati szintet betöltő káder sem közöttük. Ennek eredményeképpen felértékelődött a lojalitás elve. Még hozzá nem az elvekhez vagy a párthoz (hiszen ezek kidolgozására-kiépítésére nem volt idő, még kevésbé a potenciális káderek kipróbálására), hanem az új kormányfő⁸ személyéhez kapcsolódó lojalitás szerepe értékelődött fel. Ez pedig kapcsolatrendszeren keresztül, ajánlás és kezesség közbeiktatásával ment végbe. Így állt össze végül a kormányzat a kormányfő kapcsolati tőkéje mentén, és lett régi barátokból, tanítványokból, tanártársakból, rokonokból és évfolyamtársakból⁹ kulcspozíciót betöltő (külügy- és belügyminiszter, nemzetbiztonsági főnök és politikai államtitkár, MTV- és MTA-elnök, USA-nagykövet és az állami lapkiadó vállalat igazgatója) káder.

Saját szavaival szólva: „...általában jobban szeretek együtt dolgozni azokkal, akiket ismerek. Akikben megbízom” (Debreczeni 1998, 103. o.). Ez a teljes mértékben természetes

⁸ Akinek szava és súlya meghatározó volt a kormányzatban (sőt még a kormányzaton kívül is), és aki maga is apja kapcsolatainak örököséként kezdte felmerülését a nyolcvanas évek végén formálódó politikai mezőben (Révész 1995, 31–32. o.), s aki az MDF-ben való súlyát is a szakemberhiánynak és az egyik alapító atyával való régi ismeretségének köszönheti (Révész 1995, 34. o.).

⁹ Illetve ezek közvetlen köreiből, ameddig a személy, illetve néhány válogatott intézmény (piarista iskola, levéltári munkakör, keresztény középosztálybeli felmenők) a kiválasztott személy megbízhatóságát a kormányfő számára szavatolni képes.

igény a kapcsolatorientáltság alapmotívuma. Ez azt sejteti, hogy a kapcsolati tőke nem csak azért lett az antalli kormányzat személyzeti politikájának alapintézménye, mert dült a káderhiány, hanem szerepet játszott ebben a kormányfő aczéli léptékű kapcsolatitőke-kezelő képessége. Például jól fejlett „kapcsolati memória”. Ahogy helyettes kabinetfőnöke (egy tanítvány öccse), illetve külügyminisztere (rokona) megfogalmazza:

„szivacsagyú pedagógus volt, fantasztikus névmemóriával. Fantasztikusan tudta követni a mások sorsát. Egy-egy futó találkozást nem felejtett el. Villamosmegállóban vagy bárhol futott is össze valakivel: Hol dolgozol? Mit csinálsz? ...a legtöbb ember azonnal elfelejti az ilyesmit. Ő ellenben mindent megjegyzett, s utána évekre visszamenőleg pontosan emlékezett rá, és bármikor tudta mobilizálni...

Páratlan memóriájával emlékezett sok ezer tanítványára. Nevükre, képességükre, szakterületükre... Ismerte ezen kívül a teljes muzeológus- és levéltáros szakmát. Az orvostársadalom meghatározó egyéniségei mellett a gyógyszerek, az irodalmárok, az írók és jogászok körében is sok barátja, rengeteg ismerőse volt... Apja régi kiscgazda barátaival és 1956 üldözötteivel is őrizte és ápolta a kapcsolatokat... Páratlanul széles ismeretségi köre komoly merítési bázist biztosított számára, amikor a rendszerváltás személyi föltételeit kellett megteremteni.” (Idézi Debreczeni 1998, 103–104. o.)

Kevesebbet lehet tudni az MSZP–SZDSZ-kormány, majd az azt követő Fidesz-kormány létrejöttének kapcsolattörténetéről. Az előbbi esetben a káderhiány okozta kapcsolati tőkefelértékelődés valószínűleg nem lehetett fontos, hiszen az MSZP-nek szépen fejlett klientúrája volt, és csak győzte (volna) lehámozni magáról a rárakódott kapcsolati burkot. Az SZDSZ ugyanakkor a szakemberek és az elitértelmiség pártjaként – amely a Hálózatból nőtt ki – bővelkedhetett (volna) olyan káderekben, akikből több kormányt is ki lehetett volna állítani. Csizmadia (2003a) szerint a Demokratikus Charta, mint az SZDSZ-MSZP ellenzéki léte alatt kialakult értelmiségi mozgalom fontos szerepet játszott a közgondolkodás alakításában. Hozzátehetjük, hogy ez ilyen szervezet nyilvánvalóan kapcsolati tőke mentén szerveződik, és egyben termeli is a kapcsolati tőkét.

A Fidesz kormányra kerülésének kapcsolattörténetét sem tudjuk megírni, de hogy lenne mit, azt a következő idézet sejteti:

„amikor valaki keresi a boldogulást, nem a régi telefonszámok fognak működni. A régi telefonszámokat baráti sörözések, kuglizások megszervezésére lehet használni. Ha az ember üzlettársakat keres magának, befolyást akar szerezni, akkor bizony új embereket kell felhívnia, és nem is azt mondom, hogy újakat, hanem más embereket. (Orbán Viktor szövege az Európai Utasból [Versenyképes Magyarországot akarunk, 1998. 3 sz.], idézi Vágvölgyi 1998, 19.o.)

Az idézet szépsége, hogy egyszerre világít rá arra, hogy a kapcsolatorientáltság akkor is fennmarad, ha a kapcsolatok – akár teljesen – átalakulnak, és arra, hogy a „rendszer váltásnál kevesebb, kormányváltásnál több” típusú hatalomszerzés a kapcsolati tőkének milyen instrumentális alkalmazását és milyen szerkezeti konverziót feltételez.

Csizmadia (2001) elemzése alapján ehhez még annyit lehet hozzátenni, hogy a Fidesz tanulékonynak bizonyult a tekintetben is, hogy belátta, nem csupán ellenzékben kellene az értelmiség erre hajlamos részét mobilizálni képes laza csoportosulások (*think tank*-ek, egyesülések, körök, mozgalmacskák), de jó, ha a kormánynak is vannak ilyen kapcsolati hálót életben tartó, káderszelekciót biztosító és szubkulturális háttérrel nyújtó „szervezett” kapcsolati tőke koncentrátumai. Csizmadia (2003a, 2003c) azt is feltételezi, hogy a FIDESZ felismerése, hogy a „politikai gyenge kötések” fontosak és ezért ápolandók, nagymértékben hozzásegítette a Fidesz-t az 1998. évi választási győzelemhez. Azt is feltételezi, hogy az MSZP és az SZDSZ nagy, de erős kötése (másként zárt, elszigetelt belső csoportjai) csökkentik azon képességüket, hogy a társadalom politikára érzékeny rétegei felé nyissanak. Ezzel szemben a Fidesz kormányzati helyzetben is megtartotta, s azóta tovább fejlesztett agytrösztjei hídszerű hálózatokat hoznak létre a társadalom felé.¹⁰

Hogy a kapcsolati tőke e „természetbeni” átadása-átvétele a rendszerváltás során működött, az nem kétséges, hiszen valamennyi rendszerváltás utáni kormányzat esetében voltak magas rangú állami hivatalnokok, illetve politikusok, akik az előző kormányzat, illetve a rendszerváltás előtti kormányzat idején is már regnáltak.¹¹ Ez azonban ugyanúgy nem perdöntő a kapcsolati tőke útfüggőséget domináló volta mellett, mint ahogy a politikai pártok káderpolitikájának kapcsolati tőkében intenzív kezességi rendszere sem az, hiszen mindezek „természetes” velejárói minden rendszer- vagy kormányváltásnak.¹²

¹⁰ Kérdés persze, hogy ha ezek száma túl nagy, miközben teljesítményük csekély, akkor nem rontja-e az ilyen kiüresedő hálózatok ballasztja a választási esélyeket. Mint amikor a direkt marketing egy idő után gyanússá válik a vevőkör egy – növekvő? – része számára.

¹¹ Eltekintve azon esetektől, ahol a rendszerváltás teljes folyamatosságot jelent a politikai osztályok személyei esetében (vagy akkor nem is beszélhetünk rendszerváltásról?) például Kis-Jugoszlávia, Kirgizisztán, stb., az egyes poszt-szocializmusok nyilván eltérnek a politikai mező szereplőinek és klientúrájuknak folyamatosságában. Az egyik végpont lehet Iliescu rezsimje, ahol a rendszerváltás előtti kapcsolati tőke úgy tűnik teljes terjedelmében megmaradt (Patapievic, 1997), mivel a szocializmusbeli klientúrának igen megfelelő volt egy olyan rendszer, amely mechanizmusai és szereplői ismertek voltak, de amely változásnak látszott és nélkülözötte a Ceausescu rendszer keménységét. Moglehet, hogy a poszt-szocialista átalakulások zöme ehhez a végponthoz áll közel.

¹² Mint ahogy nem lehet a poszt-szocializmus sajátosságaként jellemezni a kapcsolati tőke széleskörű alkalmazását a munkahely-keresésben, a háztartások közötti segítségnyújtásban vagy migráció során (mint azt primitívebb poszt-kremlinológusok teszik, lásd Rose 1999a, 1999b), mivel ezek a szocializmusban is legalább ilyen mértékben jelen voltak, illetve mivel a kapcsolati tőkére alapozódó védekező megoldások amióta világ a világ hasonló módon működtek.

Az azonban megdöbbenő, hogy az aczéli „kapcsolatarcú” kegygazdálkodásból, ami a magyar szocializmus körülbelül negyven évéből legalább harmincban hatott, mennyi megmaradt a rendszerváltozás után is.

Elsősorban figyelemreméltó, hogy a késő-kádári rezsim nagyjai közül Kádár mellett egyedül Aczél hatása érződik még ma is. Ennek bizonyítékai, hogy életrajz Kádáron kívül csak róla született, hogy az Aczél-életrajzot nagy figyelem fogadta, és a méltatások (tekintet nélkül arra, hogy dicsérték vagy piszkolták az életművet) sok személyes visszaemlékezést tartalmaztak, amelyekben az Aczélhoz fűződő kapcsolatok tisztázásáé volt a fő szólam.

Az, hogy az Aczéllal kapcsolatos máig tartó érdeklődés nem független Aczél személyes kapcsolatából szőtt teljesítményétől, egy szellemes elemzés szerint azért van, mert az Aczéllal való személyes kapcsolat a mai értelmiség széles körében az életút-narratíva központi elemévé lett:

„miként a királyi család tagjai Angliában, Aczél is referenciapontként szerepelhet, minthogy egy adott körben személye különös jelentőséggel bír és ezért emlékezetes. A róla szóló történetek e körben közismertek, közkeletűek, közszájon forognak, és felidézésük közösségi tevékenység. Végül ... az Aczélt felemlető történetek ... javarészt magukról az elbeszélőkről szólnak... Aczél személyének központi szerepe egy viszonylag szűk, ám társadalmi szerepéből fakadóan befolyásos körre korlátozódik. ...a magyar alkotó értelmiségről ... mondható el, hogy autobiografikus emlékezetében Aczél kitüntetett helyet foglal el. ...a kulturális ügyekért felelős KB-titkár valóban olyan igazodási pont, amelyhez nem csupán a múlt eseményei, valamint önmaguk és mások viselkedése mérhető és mérendő, de saját politikai, nagyközösségi, sőt művészi/alkotói identitásuk is a levegőben lógna az e ponthoz való rögzítettség híján... Az értelmiség politikai és ... közösségi vagy társadalmi szerepvállalása elválaszthatatlanul kapcsolódott Aczélhoz. ...a személyét illető lényegi megosztottság még inkább alkalmassá teszi Aczélt arra, hogy a magyar értelmiség identitásképző narratívájának kulcsszereplője legyen.”(Bóhm–Málnay 1999, 12. o.)

Másodsorban, feltételezhető, hogy az Aczél által létrehozott vagy közvetve generált kapcsolatok sem csupán az MSZP-ben éltek túl a rendszerváltást. Erre ismét Bóhm–Málnay (1999) hívja fel a figyelmet.

„Egy Aczéllal való személyes találkozás, vagy akár személy szerint való emlegetettség ... valamely politikai döntése során tökéletesen elegendő ahhoz, hogy egy közérdeklődésre bizonyosan számot tartó történet kerekedjék ki belőle. A harmincnál idősebb értelmiségiek körében persze egyáltalán nem ritkaság, hogy valakinek első kézből származó információja vagy tapasztalata van Aczélról. ...minden történetmesélő *forrásként kezeli önmagát* (kiemelés az eredeti szövegben – S. E.), amely egyrészt saját narratívumainak hitelességét hivatott alátámasztani (»én csak tudom, hiszen ott voltam«), másrészt egyfajta rangot is jelent: azt mutatja, hogy az illető így vagy úgy meghatározó személyisége (volt) a magyar szellemi

elitnek. Aczél ugyanis köztudottan (azaz egy széles körű konszenzus szerint) csak a szellemi elittel állt személyes kapcsolatban.” (Böhm–Málnay 1999, 12. o.)

Tehát az Aczéllal való személyes kapcsolat múltja (vagy annak látszata) még ma is rangot ad. Mi több, egy szűk csoporthoz való tartozást szavatol: „miként az angolok számára a királynőről való beszéd erősíti az egymáshoz tartozás érzését, úgy az Aczélról való beszéd is kijelöl egy bizonyos csoportot” (Böhm–Málnay 1999, 14. o.). Noha e csoporton belül eltérő frakciók vannak a tekintetben, hogy miként ítélik meg Aczélt, a csoporthoz tartozók számára az Aczélhoz fűződő személyes kapcsolat „története” máig nyúló lényeges része identitásuknak.

Ennek a ténynek a legfényesebb bizonyítéka, hogy az Aczélhoz való valamikori viszony megkerülhetlensége még az 1990-es évek végén, mi több még azok körében is megtalálható volt, akik pedig az aczéli kegygazdálkodást meg- és elvetették. A demokratikus ellenzék egyik alapvető intézményét, a Hétfői Szabadegyetemet, bemutató interjúgyűjteményben (Szilágyi (1999) Aczél két helyen is „felüti a fejét”.

Vekerdy László például arra a kérdésre, hogy a szabadegyetemen való előadásért koppintottak-e a fejére így válaszolt:

„Ezt én nem tudom felmérni, hogy mikor miért koppintottak a fejemre ... Én nem voltam jobban Aczéllal meg Kardos Györggyel, mint a Csurka, aki mindig a légkörükben élt, én ezeket utáltam, talán kardost még jobban, mint Aczélt ... Aczélban volt valami: nem emberség, de hát Németh Lászlót becsülte, Illyést becsülte, aztán Déryt, Vas Istvánt, Juhász Ferencet, akit sajnos tönkre is tett ... Ez olyan világ volt, ahol azok jeleskedhettek a kirekesztettség dicsőségével, akik valamilyen formában közel álltak a hatalomhoz. A hatalom is figyelt rájuk, ők is figyeltek a hatalomra. Konráddal, Csórival is a hatalom állandó beszélő viszonyban igyekezett lenni, és ők sem úgy beszéltek a hatalommal, hogy ti disznók vagyok, ezért nem állok veletek szóba, hanem egy furcsa adok-veszek kapcsolatban voltak, a cári hatalomhoz hasonló bratyizás és ellenbratyizás alakult ki a vezető magyar értelmiség és a politikai elit között. .. Ebbe a világba, melynek kettősségét láttam, nem akartam beletartozni. (Szilágyi, 1999, 97-98 old.)

Hegedűs András előbb elmeséli, hogy miként játszotta mézesmadzag szerepét Aczél a Fehér-Heller házaspár disszidálásra bírására indított titkosszolgálati játszmában:

„Aczél csinálta az egészet: elvitette a rendőrséggel Fehér Ferit, egy teljesen mondvacsinált ürüggyel ... Ferinek megmutatták a zárkát, és ugyanakkor felajánlották. Hogy Aczél minden segítséget megad (mert olyan jó ember), hogy ki tudjanak menni külföldre. (ibid, 197-198 old.)

Aztán később egy másik történettel illusztrálja, hogy egy békemozgalom aktivistáit, akiket ő ajánlott Aczél kegyébe, hogyan vert át Aczél. Majd így folytatja:

„Nagyon rossz véleményem volt a Kádár-féle vezetéstről. Kádárról magáról is, de különösen Aczélról, akit mindenki kegyes úrnak tekintett, én viszont egy utolsó szolgának, aki összevágja a bokáját Kádár előtt. Amikor már mindenki elhagyta Aczélt, a felesége meghalt, meghívtam hozzánk vacsorára – direkt azért, mert engem ő sosem hívott meg...” (ibid, 198 old.)

Utószó

A tanulmány az ezredforduló környékén született egy másik munka melléktermékeként. Nem kutattam sem Aczél György személyiségét, sem munkásságát, az „anyag” adta magát. Mivel az Aczél archívum még most sem kutatható, ezért azóta is csak egy szakdolgozat születhetett e tárgyban (Vathi, 2005), s a mostani változat is csupán annyival gazdagabb a korábban közzétett változattól, amennyiben az azóta kezembe akadt cikkek, tanulmányok szinte maguktól beépültek az addig is spontán születő mű anyagába. Az itt következő két példa sem más mint két újabb példa, amikre véletlenül akadtam, de amelyek megerősítenek abban, hogy egy szisztematikus kutatásra nagy szükség lenne.

Kornai 1968 és 1989 közötti életszakaszát, amiben naiv reformerből kritikus elemzőként mutatja be magát (Kornai, 2005) is főszerepet kap Aczél György:

„A Kádár-korszakban sok hangadó magyar értelmiségi valamilyen formában személyes kapcsolatba került Aczél Györggyel... Nem ítélek azok felett, akik rendszeresen vagy ritkábban vele vacsoráztak, akik nála kilincseltek kedvezményekért ... Inkább csak szimbolikus jelentőségűnek tartom, hogy azon kevés „vezető értelmiségi” (kiemelés az eredetiben S.E.) közé tartoztam, akik Aczélt sosem keresték fel.” (285 old.)

Mivel szerzőnk ma is „vezető értelmiségi”, ezért elemzésünk bizonyítékának tekintem, hogy tizenöt évvel a rendszerváltás után még mindig ilyen súlyt kap az Aczélhoz való viszony elkerülésének dicsőségének ténye¹³.

Az Aczél-jelenség „örök” voltát még jobban példázza a Galgóczy Erzsébetre emlékező cikk (Hajba, 2005), melyben az író 75. születésnapja alkalmából – noha az egész szöveg mindössze körülbelül húsz bekezdésből áll – két szakasz az Aczéllal való találkozást örökíti meg. A történet nem is érdekes, Galgóczy karakánul odamondogat Aczélnek. Ami a tanulmány záróhipotézise szempontjából fontos, sok évvel az író halála

¹³ Ráadásul a következő paragrafusban önkritikusan elismeri, hogy csak Aczél társaságát kerülte el, de az aczéli kegygazdálkodás intézményének és kultúrájának hatása alól elmenekülni ő sem tudott, amennyiben Nyers segítségét kérte mikor telefont akart szerezni.

után, a róla való emlékezésnek még mindig tartozéka, hogy Aczél behivatta, ő ment és odamondott.